

AgEcon SEARCH
RESEARCH IN AGRICULTURAL & APPLIED ECONOMICS

The World's Largest Open Access Agricultural & Applied Economics Digital Library

This document is discoverable and free to researchers across the globe due to the work of AgEcon Search.

Help ensure our sustainability.

Give to AgEcon Search

AgEcon Search
<http://ageconsearch.umn.edu>
aesearch@umn.edu

*Papers downloaded from **AgEcon Search** may be used for non-commercial purposes and personal study only. No other use, including posting to another Internet site, is permitted without permission from the copyright owner (not AgEcon Search), or as allowed under the provisions of Fair Use, U.S. Copyright Act, Title 17 U.S.C.*

Sylwia Michalska

„Profesjonalni” producenci rolni o rolnictwie, swojej pracy i swoich gospodarstwach

Streszczenie: Artykuł poświęcony jest „profesjonalnym producentom rolnym”, czyli „uzawodowionym” rolnikom – takim, którzy utrzymują się przede wszystkim z rolnictwa. Ich opis oparty jest na badaniach zrealizowanych w 2019 r. Badana grupa okazała się młodsza, bardziej zmaskulinizowana i lepiej wykształcona niż ogół polskich rolników. Większość respondentów prowadziła duże lub bardzo duże gospodarstwa o wyspecjalizowanej produkcji rolnej. Aż 2/5 badanych źle oceniało położenie rolników w Polsce, odpowiedzialność za ten stan składając na sytuację na rynkach światowych. Niepokoi również fakt, że ponad połowa z nich nie ma planu rozwoju swojego gospodarstwa, co stawia pod znakiem zapytania ich profesjonalizm.

Słowa kluczowe: profesjonalny producent rolny, tożsamość, dziedziczenie, specjalizacja.

1. Wprowadzenie

W 2019 r., realizując badania „Media jako źródło wiedzy rolników”, dotarliśmy do ponad 200 profesjonalnych producentów rolnych. Wyniki tych badań zostały opublikowane w tomie pod podanym wyżej tytułem¹. W ich trakcie zebrano także inne informacje, dotyczyły one – co oczywiste – „metryczkowych” cech respondentów, ale też charakterystyki i sposobów funkcjonowania ich gospodarstw, poglądów na temat rolnictwa, jego roli w rozwoju kraju i przyszłości. Celem artykułu jest przedstawienie uzyskanych danych na tle ogólnopolskim (tam, gdzie jest to możliwe) oraz w odniesieniu do poglądów rolników na niektóre kwestie w przeszłości.

Dr Sylwia Michalska, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Zakład Socjologii Wsi, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa, e-mail: sibia@wp.pl, ORCID: 0000-0003-2851-3978.

¹ Wyniki badań w: Koziółek, Michalska, Zwęglińska-Gałecka (red.) 2021.

Utwór dostępny jest na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe.
[Creative Commons CC BY 4.0.](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

W tych porównaniach zostaną wykorzystane ogólnodostępne dane GUS-u oraz publikowane wyniki badań nad poglądami i postawami rolników, prowadzone dość regularnie w Instytucie Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN od 1980 r.²

Zdefiniowania wymaga, rzadko spotykana w literaturze przedmiotu, kategoria „profesjonalny producent rolny”³; wyjaśnienia zaś to, dlaczego nie zdecydowaliśmy się objąć badaniem po prostu „rolników” czy „producentów rolnych”. Problem z zaliczeniem badanych podmiotów do kategorii rolników lub producentów rolnych jest – zwłaszcza w Polsce – złożony. O przynależności do grupy rolników może tu decydować faktyczne wykonywanie zawodu rolnika, ale też fakt bycia ubezpieczonym w KRUS-ie, a nie w ZUS-ie, a także pobieranie dopłat dla rolników z UE. Jest to wreszcie grupa bardzo mocno zróżnicowana wewnątrz: terminem tym określa się zarówno osoby produkujące na własny użytek, jak i posiadające setki hektarów oraz zarządców-menedżerów nowoczesnych gospodarstw/fabryk. W polskich realiach gospodarstwo rolne może być sprawnie działającym przedsiębiorstwem generującym wielkie obroty i przynoszącym w zależności od podejmowanych decyzji zyski lub straty. Równocześnie może jednak pełnić funkcje socjalne, poprzez system dopłat zabezpieczając podstawowe potrzeby – dochody, ubezpieczenie, identyfikację społeczną (por. Czekał i in. 2020; Żmija, Szafrńska 2015; Michalska 2012; Michna 2005).

Te definicyjne problemy znajdują odbicie w literaturze przedmiotu, zarówno światowej, jak i polskiej. Ma to związek z ewolucją omawianego zajęcia – od stylu życia do profesji. Przejście to dokonywało się w innym tempie w różnych krajach, a w Polsce przybrało szczególną, specyficzną drogę (por. m.in. Halamska 2020, 2016, 2014, 2013, 2005; Sadowski i in. 2015; Sikorska 2014; Mendras 1976; Gałęski 1963). W analizach poświęconych przemianom polskiego rolnictwa podkreśla się, że opiera się ono na rodzinnych gospodarstwach rolnych, którym udało się przetrwać okresy kolektywizacji i próby uspołecznienia. Gospodarstwa rolne w Polsce są bardzo zróżnicowane, a obserwacja toczących się w rolnictwie procesów pozwala wskazać stale obecną dualność ich rozwoju. Już w okresie międzywojennym napięcia między interesami ziemian oraz bezrolnych i właścicieli drobnych gospodarstw uniemożliwiały skuteczne przeprowadzenie reformy rolnej. Z kolei w okresie powojennej industrializacji znaczenia nabierało różnicowanie się gospodarstw na te faktycznie będące podstawą utrzymania rodzin i te prowadzone przez dwuzawodowców, będące raczej źródłem dodatkowego dochodu, ale też podstawą

² Uwzględniono tu opublikowane wyniki badań „Rolnicy o rolnictwie”, przeprowadzonych w 1980 i 1984 r. (Halamska 1991), a także „Gospodarstwa rodzinne w różnych systemach społeczno-politycznych” z 1988 i 2001 r. (Halamska, Lamarche, Maurel 2003). Wszystkie te badania były prowadzone w trzech gminach: Drobini, Stęszew i Zator.

³ W badaniach operacyjnie określano tę kategorię jako „aktywny, profesjonalny producent rolny”.

identyfikacji i elementem tworzącym tożsamość. Ewolucja gospodarstw rodzinnych uwarunkowana była wówczas restrykcyjną polityką państwa, systemem obowiązkowych dopłat, utrudnionymi możliwościami zakupu sprzętu i uzależnieniem od gospodarki centralnie sterowanej. W latach 70. XX w., gdy zniesiono system obowiązkowych dostaw, wprowadzono też pewne ułatwienia dla rolnictwa rodzinnego oraz stworzono program gospodarstw specjalistycznych, z których mogło wyłonić się rolnictwo towarowe. Takie gospodarstwa nazywano wówczas farmerskimi, w przeciwieństwie do prowadzonych w tradycyjny sposób gospodarstw chłopskich. Jednocześnie wzmożona migracja i rosnąca dwuzawodowość części rolników sprawiły, że wielu właścicieli gospodarstw pracujących również w przemyśle minimalizowało produkcję, a ich posiadłości służyły celom innym niż produkcyjne. W kryzysie lat 80. XX w. niemal wszystkie gospodarstwa rolne, także te najmniejsze i niedoinwestowane, były w jakimś sensie gospodarstwami towarowymi – tak duże było bowiem zapotrzebowanie na produkowane w nich towary. Jednak zdaniem Jerzego Wilkina (1988) działały one nie na zasadach rynkowych, lecz pozostawały „wtopione” w gospodarkę socjalistyczną, a według Marii Halamskiej (1999) pod koniec lat 80. funkcjonowały nawet w symbiozie z socjalistyczną gospodarką niedoboru. Mimo że w roku 1988 większość z 2,2 mln gospodarstw indywidualnych w Polsce stanowiły gospodarstwa drobne i bardzo drobne (53,5% miało nie więcej niż 5 ha, 40,5% mieściło się w przedziale 5–15 ha, a 6% powyżej 15 ha), to tylko 1/5 gospodarstw miała charakter chłopski, samozaopatrzeniowy. Aż 4/5 z nich miało dosyć gęste relacje z rynkiem, a większość dążyła do racjonalności typowej dla gospodarstw-przedsiębiorstw (Halamska 2015, 2014).

Jednakże wspomniana symbioza doprowadziła do konieczności wdrożenia znaczących zmian w okresie transformacji systemowej. Brak wsparcia i ochrony rodzimego rolnictwa ze strony państwa, konkurencja z zagranicy, zanik instytucji otoczenia rolnictwa oraz bezrobocie, które spowodowało napływ siły roboczej do gospodarstw – to czas „opresyjnej wolności” (Halamska 2015; Foryś 2008). Po raz kolejny można było zaobserwować dualność pojawiającą się w rolnictwie – kosztem „środków”, czyli gospodarstw o powierzchni 5–15 ha, szybko rósł udział gospodarstw największych, modernizujących się, a jednocześnie zaczęły zachodzić procesy pozornej repezantyzacji. Rosła bowiem liczba pracujących w rolnictwie, gospodarstwa ograniczały kontakty z rynkiem, spadała liczba gospodarstw typu przedsiębiorczego, zwiększała zaś liczba tych produkujących na samozaopatrzenie⁴ (Halamska, Lamarche, Maurel 2003). Według kryterium, jakim jest związek

⁴ W badaniach Marii Halamskiej, Huguesa Lamarche’a i Marie-Claude Maurel stosowano typologię opartą na osiach „zależność – autonomia” oraz „logika rodzinna – logika mało rodzinna”. Cztery typy gospodarstw, jakie wskazywali autorzy, to gospodarstwo chłopskie (samozaopatrzeniowe), przedsiębiorstwo, przedsiębiorstwo rodzinne oraz model przejściowy (alternatywny).

z rynkiem, 1/3 gospodarstw stanowiły te, które modernizowały się, rozwijały i miały takie związki, a 2/3 były drobnymi gospodarstwami marginalizującymi się i zmierzającymi do modelu samozaopatrzeniowego, chłopskiego.

Procesy te zostały utrwalone przez kolejną zmianę, jaka zaszła w polityce państwa wobec rolników, spowodowaną przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej. Hanna Podedworna (2001b, s. 196–198) zauważyła wtedy, że kształtująca się w środowisku wiejskim struktura społeczna ma charakter dualny. Na jednym biegunie znajdowała się powstająca kategoria społeczno-zawodowa właścicieli nowoczesnych, silnych ekonomicznie, produkujących na rynek gospodarstw rolnych. Drugi biegun stanowili zaś ci, którzy rozluźnili związki z rolnictwem i pozyskiwali środki utrzymania z innych źródeł (m.in. z emerytur, rent, zasiłków czy pracy poza rolnictwem). W ówczesnej prognozie właściciele tych niewielkich gospodarstw nie będą mieć związków z rynkiem, a znaczenie ich posiadłości ograniczy się do funkcji uzupełniających, socjalnych, rekreacyjnych itp. (por. Marks-Bielska 2021). Dla opisu społecznego świata rolników posiadających większe gospodarstwa rolne Podedworna użyła terminu „farmerzy” (2001a).

W latach 2002–2012 ubyłoby w Polsce ok. 47 tys. gospodarstw, zwiększyła się za to liczba gospodarstw większych i koncentracja ziemi. Najdynamiczniej rozwijały się gospodarstwa powyżej 15 ha. Wolno jednak spadała liczba zatrudnionych w rolnictwie. Orientację rynkową ma obecnie nieco ponad połowa gospodarstw, ale też prawie co trzecie gospodarstwo nastawione jest przede wszystkim na samozaopatrzenie. Taki model dominuje wśród gospodarstw drobnych, są to gospodarstwa o mało intensywnej produkcji, niepozbywające się jednak ziemi – dawniej z powodu przywiązania i tradycji, obecnie również, by móc uzyskiwać dopłaty bezpośrednie (por. Marks-Bielska 2020). Są to gospodarstwa pasywne, nierozwijające się, niewprowadzające innowacji, a ich właściciele często mają dochody pozarolnicze. Maria Halamska nazywa je gospodarstwami quasi-chłopskimi i zauważa, że w 2010 r. taki typ gospodarstw stanowił ponad połowę gospodarstw rolnych prowadzących produkcję rolniczą (Halamska 2015, s. 123). Ich opozycją są profesjonalne gospodarstwa, najczęściej o powierzchni powyżej 15 ha, których właściciele utrzymują się przede wszystkim z rolnictwa, modernizują gospodarstwa i wykorzystują różne środki ze Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). Taka grupa była w przeprowadzonych badaniach bazą „aktywnych, profesjonalnych producentów rolnych”. W toku tych badań chcieliśmy się dowiedzieć, w jakim zakresie media stanowią źródło profesjonalnej wiedzy związanej z prowadzeniem gospodarstwa rolnego przez rolników z tej grupy.

Okazało się, że również pojęcie producenta rolnego nie jest jednoznaczne i ma wiele definicji. Już w badaniach realizowanych w latach 80. XX stulecia, w czasie tworzenia nowych struktur ruchu zrzeszającego pracujących w rolnictwie, nawiązującego do historycznych skojarzeń tożsamościowych („Solidarność Chłopska”),

osoby prowadzące indywidualne gospodarstwa rolne zdecydowanie częściej identyfikowały się z terminami „rolnik” czy właśnie „producent rolny” niż z pojęciem „chłop” (por. Halamska 1991, s. 153). Było to przejawem nowego, odcinającego się od historycznych skojarzeń i obciążeń sposobu myślenia o własnej pracy i miejscu w społeczeństwie. Odwoływanie się do kategorii producentów rolnych podkreślało nowe cechy i umiejętności – takie jak przedsiębiorczość, wykształcenie, umiejętność planowania i zarządzania – w ramach wykonywanej pracy. W książce zatytułowanej *Od chłopca do producenta* (Kłopot, Trojanowski 2016) zaprezentowano wyniki badań mających uzupełnić luki w wiedzy o tych ostatnich. W przedstawionym tam badaniu kluczowe dla doboru próby było kryterium wielkości gospodarstwa – praca ta ukazuje bowiem wyniki „wieloletnich badań gospodarstw o powierzchni co najmniej powyżej 15 ha użytków rolnych” (Kłopot, Trojanowski 2016, s. 109). Dzięki posiadanym gruntom o takich powierzchniach możliwe było oparcie budżetu gospodarstwa domowego w znacznej części na gospodarstwie rolnym oraz nawiązanie „w miarę partnerskich relacji z rynkowym otoczeniem” (Kłopot, Trojanowski 2016, s. 11). W badaniach Aliny Sikorskiej (2013) za czynnik wyróżniający profesjonalnych producentów rolnych z ogółu użytkowników gospodarstw rolnych uznano charakter kontraktów rynkowych, jakie zawierają. W jej badaniach kryteria przynależności do zbiorowości producentów obejmowały stałe umowy kontraktacyjne lub systematyczne sprzedawanie produktów temu samemu odbiorcy, przynależność do grup producenckich oraz prowadzenie działalności rolniczej stanowiącej dominujące źródło utrzymania rodziny. Z kolei Renata Marks-Bielska (2021) zwraca uwagę, że pojęcie „producent rolny” znajduje różny wyraz w aktach prawnych⁵. Proponuje ona, by uwzględniając rzeczywistość społeczno-gospodarczą – dla uchwycenia, kim jest współczesny polski rolnik – utworzyć kategorię aktywnego producenta rolnego. Byłyby to osoby pracujące w gospodarstwie rolnym (właściciele/współwłaściciele/dzierżawcy ziemi stanowiącej gospodarstwo rolne), których głównym źródłem utrzymania jest praca w rolnictwie, zarejestrowanych jako producenci w Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR) w celu korzystania

⁵ Np. zgodnie z Ustawą z 18 grudnia 2003 r. o krajowym systemie ewidencji producentów rolnych, ewidencji gospodarstw rolnych oraz ewidencji wniosków o przyznanie płatności (Dz.U. 2004 nr 10, poz. 76 ze zm.) „**producent rolny** [pogrubienie – Marks-Bielska] to posiadacz gospodarstwa rolnego, będący osobą fizyczną lub prawną lub grupą osób fizycznych lub prawnych – bez względu na status prawny takiej grupy i jej członków w świetle prawa krajowego – których gospodarstwo znajduje się na terytorium Wspólnoty (określonym w art. 299 Traktatu) oraz która prowadzi działalność rolniczą lub jest posiadaczem zwierząt”. Z kolei według art. 3 ust. 2 Ustawy z dnia 10 marca 2006 roku o zwrocie podatku akcyzowego zawartego w cenie oleju napędowego wykorzystywanego do produkcji rolnej (Dz.U. 2006 nr 52, poz. 379 ze zm.) „**producent rolny** [pogrubienie – Marks-Bielska] to osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej, będąca posiadaczem gospodarstwa rolnego w rozumieniu przepisów o podatku rolnym” (za: Marks-Bielska 2018).

z instrumentów WPR. Do możliwości uzyskania tego typu pomocy powinna uprawniać faktycznie prowadzona działalność produkcyjna. Warunki dodatkowe, które powinna spełniać osoba jako aktywny producent rolny, to podejmowanie wszelkiego rodzaju inwestycji, także tych związanych z powiększeniem areálu gospodarstwa rolnego w celach produkcyjnych, a tam, gdzie istnieje taka możliwość, również z wykorzystaniem Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa.

Opisane wyżej kryteria stały się podstawą doboru próby do omawianych tu badań.

2. Metodologia badań

2.1. Aktywny, profesjonalny producent rolny – operacjonalizacja

W dyskusji w gronie ekspertów – praktyków i teoretyków-naukowców⁶ – poszukiwaliśmy wskaźników, które pozwoliłyby nam uwzględnić zarówno formalne, administracyjne wymagania wobec producentów rolnych, jak i wskazać spośród nich takich, których gospodarstwa nie pełnią funkcji socjalnej, a faktycznie są źródłem utrzymania rodzin, produkują na rynek i sprzedają swoje towary. Szukaliśmy operacyjnych wskaźników „kategorii właścicieli [użytkowników – S.M.] nowoczesnych, silnych ekonomicznie, produkujących na rynek gospodarstw rolnych” (Podedworna 2001b). Najważniejszymi kryteriami, którymi kierowaliśmy się przy tworzeniu naszej, używanej w tym badaniu, definicji producenta rolnego, były:

- rolnictwo jako główne źródło dochodu rodziny rolnika, co wynikało z socjologicznej definicji zawodu;
- korzystanie z dopłat bezpośrednich;
- ubezpieczenie w Kasie Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS);
- posiadanie opryskiwacza⁷.

⁶ W pracach brali udział następujący naukowcy: dr hab. Hanna Podedworna, prof. PSW (w czasie ww. badań SGGW) z Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej (obecnie: Akademia Bialska Nauk Stosowanych im. Jana Pawła II); dr hab. Arkadiusz Sadowski, prof. UPP z Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu; dr hab. Renata Marks-Bielska, prof. UWM z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie; prof. dr hab. Janusz Adamowski, dr hab. Monika Kaczmarek-Śliwińska, dr hab. Małgorzata Kisilowska, prof. ucz., prof. dr hab. Dariusz Kuźmina z Uniwersytetu Warszawskiego; a także prof. dr hab. Maria Halamska, dr Ryszard Kamiński, mgr Łukasz Komorowski, dr Sylvia Michalska, dr hab. Monika Stanny, prof. IRWiR PAN, prof. dr hab. Andrzej Rosner, mgr Dominika Zwęglińska-Gałecka z Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN. Wspierali nas także rolnicy oraz doradcy rolni z różnych ośrodków.

⁷ W trakcie dyskusji zespołu okazało się, że tzw. baza opryskiwaczy pozwala dotrzeć do producentów, których wielkość produkcji (i jej struktura) jest na tyle duża, iż wymaga posiadania i rejestracji własnego sprzętu.

2.2. Dobór próby

Dobór próby był dwuetapowy. Na pierwszym etapie wybrano gminy, w których miały zostać przeprowadzone badania. Przy ich doborze posłużono się danymi pokazującymi częstość korzystania z rolniczej prasy fachowej („medialny” główny temat badań; dane dotyczące prenumeraty) w różnych częściach Polski. Kombinacja dotyczących rolników informacji pochodzących z wielu baz danych i ukazujących rozkład wyżej opisanych wskaźników pozwoliła określić, w jakich regionach w Polsce można stosunkowo łatwo znaleźć rolników będących aktywnymi, profesjonalnymi producentami rolnymi. Na podstawie tych kryteriów dokonano wyboru gmin. Zależało nam również, aby dotrzeć do rolników działających w gminach o odmiennym, oddającym realia zróżnicowania polskiej wsi, środowisku społeczno-gospodarczym.

Ostateczny wybór gmin do badania ankietowego rolników w ramach projektu „Media jako źródło wiedzy rolników” dokonany został na podstawie trzech źródeł informacji:

- bazy danych badania „Monitoring rozwoju obszarów wiejskich” (MROW), z której wykorzystano m.in. typologię gmin pod względem struktury rozwoju społeczno-gospodarczego, dane o liczbie osób ubezpieczonych w KRUS, liczbie osób pobierających dopłaty bezpośrednie z ARiMR, wartości 47 wskaźników empirycznych;
- liczby prenumeratorów czasopism Polskiego Wydawnictwa Rolniczego (PWR) w agregacji gminnej;
- danych o sprzęcie do stosowania środków ochrony roślin (bazy opryskiwaczy), udostępnionych przez Państwową Inspekcję Ochrony Roślin i Nasiennictwa (PIORiN).

Przy wyborze gmin do badania ankietowego przyjęto następujące założenia:

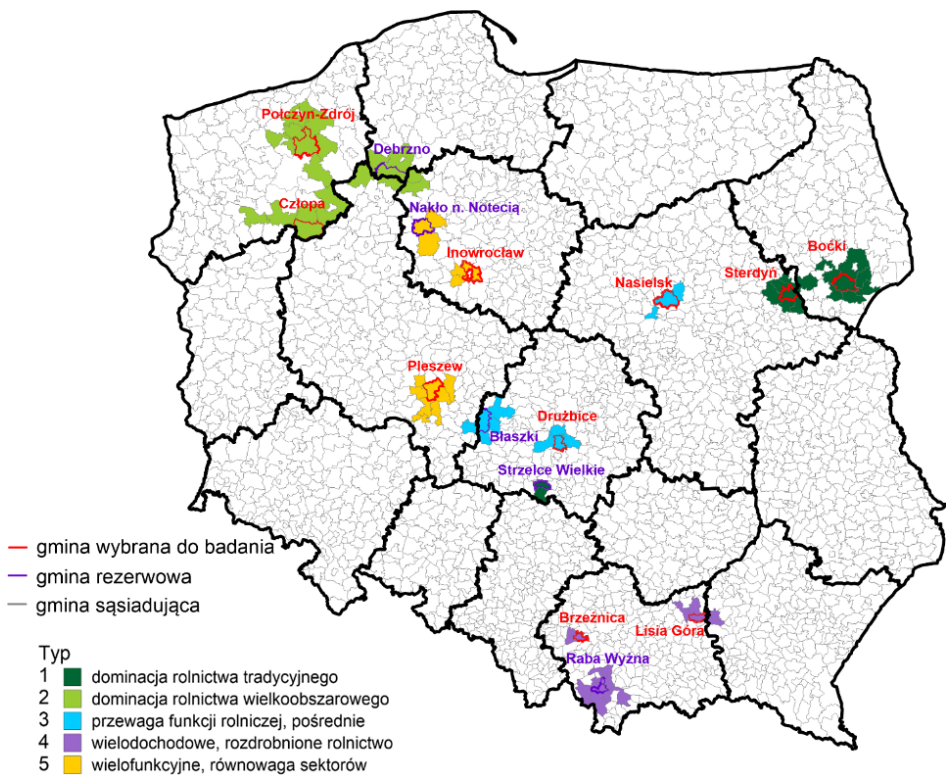
- powinny one reprezentować zróżnicowany typ rozwoju pod względem struktury społeczno-gospodarczej (pięć kategorii na podstawie typologii MROW);
- powinny być zlokalizowane w co najmniej pięciu województwach, tak by w jak największym stopniu uchwycić różnice międzyregionalne;
- w każdej wybranej gminie powinno być co najmniej dziesięciu prenumeratorów czasopism PWR (w oparciu o bazę prenumeratorów), a w przypadku braku danych dla gminy, która potencjalnie mogłaby zostać wybrana do badania, wzięto pod uwagę indywidualne informacje uzyskane na ten temat.

W wyniku wielofazowej redukcji liczby postępowania⁸ wybrano po dwie gminy z każdego typu oraz po jednej gminie rezerwowej. Uznano, że obszar badania

⁸ Szczegółowy opis zob. Komorowski, Michalska 2021.

uzupełniony zostanie o kryterium funkcjonalno-administracyjne. W związku z tym do każdej wybranej jednostki przypisano gminy sąsiadujące, zaliczone do tego samego typu według MROW. Badania realizowano zawsze w dwóch gminach charakterystycznych dla danego typu, a ich dobór nastąpił na podstawie bazy danych MROW (Stanny, Rosner, Komorowski 2018; Rosner, Stanny 2016, 2014). Ostateczny wybór gmin przedstawia rysunek 1.

Badania terenowe zostały zaplanowane na próbie 200 gospodarstw umiejscowionych w lokalizacjach, odnośnie do których mieliśmy pewność, że znajdziemy tam rolników o interesujących nas charakterystykach. Na miejscu, w terenie, na drugim etapie doboru próby kryterium decydującym o realizacji ankiety na danym gospodarstwie było to, czy badany deklaruwał, iż gospodarstwo rolne jest głównym źródłem dochodów jego rodziny. W każdej z dziesięciu gmin reprezentujących pięć typów

Rysunek 1. Lokalizacja gmin wytypowanych do badań empirycznych

Figure 1. Localisation of municipalities selected for empirical research

Źródło: opracowanie własne na podstawie Komorowski, Michalska 2021; Stanny, Rosner, Komorowski 2018.
Source: own elaboration based on Komorowski, Michalska 2021; Stanny, Rosner, Komorowski 2018.

rozwoju obszarów wiejskich (tj.: gminy z dominacją rolnictwa tradycyjnego, z dominacją rolnictwa wielkoobszarowego, z przewagą funkcji rolniczej, z wielodochodowym rolnictwem rozdrobnionym oraz wielofunkcyjne – ze zrównoważoną rolą sektorów) przebadanych miało być 20 gospodarstw. Ostatecznie badana próba wyniosła 205 osób.

3. Aktywni, profesjonalni producenci rolni i ich gospodarstwa

3.1. Cechy społeczno-demograficzne

Badaną grupę profesjonalnych producentów rolnych scharakteryzujemy, opisując rozkłady klasycznych, „metryczkowych” cech. I tak struktura płci badanych różniła się od tej w skali kraju. Niemal 91% naszych respondentów stanowili mężczyźni, pozostałą część (9,3%) – kobiety. W całej Polsce struktura płci właścicieli gospodarstw rolnych jest nieco inna – 29,4% rolników stanowią kobiety, a 70,6% – mężczyźni⁹. Jak wynika z danych, nie tylko w Polsce kobiety częściej prowadzą gospodarstwa słabsze, o mniejszej powierzchni, mniej doinwestowane (por. Michalska 2020; Sourriseau 2014; Tryfan 1987), które trudno byłoby uznać za główne źródło dochodów rodziny. Tłumaczy to mniejszy udział kobiet w grupie, w której celowo staraliśmy się dotrzeć do osób utrzymujących się przede wszystkim z pracy w gospodarstwie. W naszej próbie wśród gospodarstw powyżej 300 ha żadne nie było prowadzone przez kobietę, w grupie gospodarstw od 100 do 300 ha te prowadzone przez kobiety stanowiły 8%, a w grupie do 10 ha – aż 15,8%.

Inaczej niż wśród rolników w Polsce kształtował się w naszej próbie także wiek producentów rolnych. 1/3 badanych stanowili rolnicy do 40. r.ż. Blisko połowę ankietowanych stanowiły osoby między 41. a 60. r.ż., pozostali zaś (16,6%) to respondenci w wieku 61 lat i więcej. Jak wskazują pierwsze wyniki Powszechnego Spisu Rolnego 2020, proces starzenia się grupy użytkowników gospodarstw rolnych postępuje. Od 2010 r. średni wiek użytkownika gospodarstwa zwiększył się o niemal trzy lata. Nadal jednak wiek polskich rolników należy do najniższych w porównaniu do przeciętnego wieku rolników (*farm managers*) w UE. W 2016 r. 32% z nich miało 65 lat lub więcej, a tylko 11% mniej niż 40 lat. Według badań Eurostatu¹⁰ w Polsce w 2016 r. ci ostatni stanowili 20,3%. Porównując strukturę naszej próby do struktury wiekowej rolników w Polsce, widać w niej niedoreprezentowanie

⁹ Z danych Eurostatu z 2013 r. wynika, że 28% gospodarstw rolnych w UE jest prowadzonych przez kobiety. Pod względem liczby gospodarstw zarządzanych przez kobiety Polska znajduje się na 8. miejscu ze średnią 29%. Na czele są Łotwa i Litwa z 45% gospodarstw należących do kobiet, a na końcu – Niemcy (10%), Dania (8%), Malta (6%) oraz Holandia (5%). Natomiast z danych GUS-u wynika, że w 2017 r. aż 7,7 mln kobiet pracowało w rolnictwie, w tym zarządzało gospodarstwami.

¹⁰ <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20180719-1> (dostęp: 29.11.2021).

Tabela 1. Cechy profesjonalnych producentów na tle rolników w Polsce (w %)
Table 1. Characteristics of professional farmers and Polish farmers in general (in %)

Cecha	Próba	Polska ogółem
Płeć:		
M	90,7	70,6
K	9,3	29,4
Wiek:		
> 61	16,6	11,7
41–60	49,8	68,0
< 40	33,7	20,3
Wykształcenie:		
podstawowe	31,7	49,7
średnie	43,4	37,0
wyższe	24,9	13,3
Pracował uprzednio w innym zawodzie	51,2	b.d.
Nie pracował uprzednio w innym zawodzie	48,3	b.d.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania „Media jako źródło wiedzy rolników” oraz danych GUS-u.
 Source: own elaboration based on study “Media jako źródło wiedzy rolników” and GUS data.

rolników w średnim wieku i pewną nadreprezentację młodych rolników. Z obserwacji terenowych wynika jednak, że część gospodarstw należących do młodych producentów rolnych to tak naprawdę gospodarstwa formalnie przekazane młodszemu członkowi rodziny, aby możliwe stało się skorzystanie z programu „Dotacje dla młodych rolników”, a faktycznie – zarządzane wspólnie ze starszym pokoleniem.

Badania Eurostatu¹¹ dotyczące wykształcenia osób pracujących w rolnictwie wskazują, że w Polsce osoby kierujące gospodarstwami rolnymi (*farm managers*) są jednymi z najlepiej wykształconych w Europie. Podobnie jak w Czechach, we Francji, Austrii, Litwie i Estonii pełne przygotowanie rolnicze (*full agricultural training*¹²) miało więcej niż 25% z nich.

Większość ankietowanych przez nas rolników stanowiły osoby z wykształceniem średnim i policealnym, 1/3 osoby o niskim wykształceniu, 1/4 – z wykształceniem wyższym. Również ta sytuacja może wynikać z nieco sztucznego

¹¹ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Farmers_in_the_EU_-_statistics (dostęp: 28.11.2021).

¹² Zgodnie z wykładnią Eurostatu oznacza to, że „kierownik odbywał kurs szkoleniowy nieprzerwanie przez co najmniej dwa lata kształcenia w pełnym wymiarze po zakończeniu obowiązkowej edukacji i ukończył naukę w szkole rolniczej, na uniwersytecie lub w innej instytucji szkolnictwa wyższego w dziedzinie rolnictwa, ogrodnictwa, uprawy winorośli, leśnictwa, hodowli ryb, weterynarii, technologii rolniczej lub przedmiotów powiązanych”. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Farmers_training_level (dostęp: 28.11.2021).

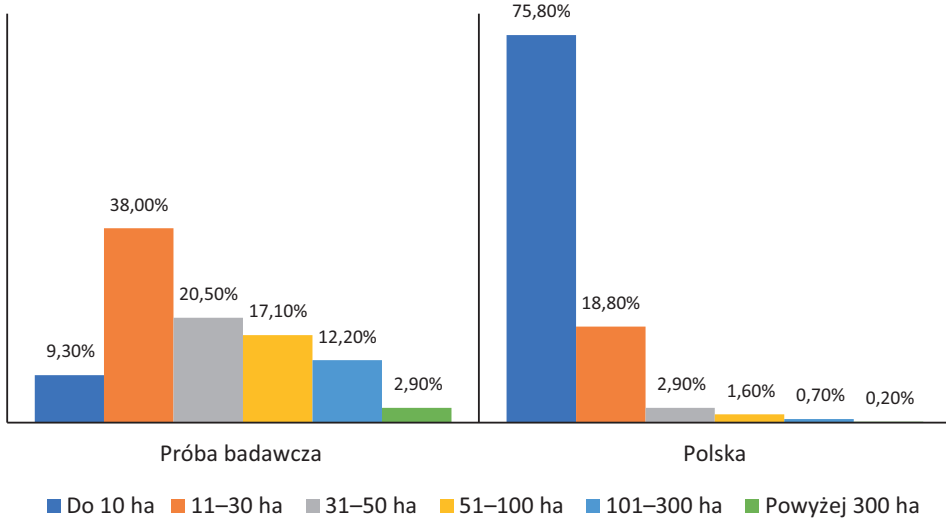
„odmłodzenia” grupy, o którym wspomniano wyżej. 2/3 badanych to osoby posiadające wykształcenie rolnicze (rozumiane jako wykształcenie: zasadnicze zawodowe, zasadnicze branżowe, średnie, średnie branżowe lub wyższe rolnicze). Mniej niż 1/3 stanowili badani nielegitymujący się wykształceniem kierunkowym. Nieco inna jest struktura wykształcenia rolników w całej Polsce, gdzie prawie połowę (49,7%) stanowią rolnicy z niskim (podstawowym i zawodowym) poziomem wykształcenia. Wykształceniem średnim i wyższym legitymuje się odpowiednio 37 i 13,3% właścicieli gospodarstw. Spośród wszystkich badanych z wyższym wykształceniem aż 60,8% należało do grupy najmłodszych, do 40. r.ż.

W trakcie badań przedmiotem zainteresowania było również to, czy osoba prowadząca gospodarstwo miała inne doświadczenia zawodowe niż tylko praca w rolnictwie. W grupie badanych przez nas rolników ponad połowa (51,2%) wykonywała wcześniej inną pracę zawodową, a 48,3% nie miało takich doświadczeń. Można przyjąć, że dla profesjonalnych producentów rolnych praca, jaką wykonują, nie jest już elementem bezrefleksyjnie przyjętego stylu życia, ale świadomą decyzją zawodową, w oparciu o którą buduje się inny rodzaj tożsamości niż ta związana z przynależnością do chłopów – razem z całym bagażem znaczeń, jaki wiązał się z tą identyfikacją.

Zatem jacy są, na tle zróżnicowanej grupy rolników w Polsce, profesjonalni producenci rolni? To przede wszystkim mężczyźni, przeciętnie znacznie młodsi, znacznie lepiej wykształceni, dla których gospodarstwo rolne jest świadomie wybranym warsztatem pracy. Młodość, dobre wykształcenie i doświadczenia z innych środowisk (praca poza gospodarstwem) pozwalają przypuszczać, że są to ludzie dynamiczni i otwarci na świat.

3.2. Cechy gospodarstwa

W badanej przez nas próbie aktywnych, profesjonalnych producentów rolnych przeciętna powierzchnia gospodarstwa była znacznie większa w stosunku do wszystkich gospodarstw w Polsce. Inna była także struktura obszarowa. Tylko 1/10 naszej próby stanowili rolnicy gospodarujący na obszarze do 10 ha. Znaczną część, niemal 40%, stanowili respondenci, których gospodarstwo zajmuje powierzchnię od 11 do 30 ha. 1/5 stanowili rolnicy prowadzący działalność na powierzchni 31–50 ha (20,5%) i nieco mniej (17,5%) rolnicy gospodarujący na powierzchni 51–100 ha. Pozostała część badanych to właściciele dużych gospodarstw o powierzchni między 101 a 300 ha. Stanowili oni 12,2% wszystkich ankietowanych, a ci z gospodarstwami powyżej 300 ha – 2,9%. Struktura powierzchni gospodarstw w Polsce kształtuje się inaczej: aż 3/4 krajowych gospodarstw rolnych stanowią gospodarstwa małe – o powierzchni do 10 ha, blisko 1/5 to gospodarstwa o powierzchni od 11 do 30 ha.

Rysunek 2. Powierzchnia gospodarstw badanych na tle gospodarstw w Polsce
Figure 2. Farms' area in the survey and in Poland in general

Źródło: Komorowski, Michalska 2021.
 Source: Komorowski, Michalska 2021.

Mniej liczne są większe gospodarstwa: od 31 do 50 ha – 2,9%, między 51 a 100 ha – 1,6%, mniej niż 1% stanowią gospodarstwa zajmujące obszar powyżej 100 ha. Potwierdza to opisywane wcześniej procesy dualizacji gospodarstw, kiedy kosztem tych o średniej powierzchni rośnie powierzchnia dużych, dobrze prosperujących i doinwestowanych gospodarstw profesjonalnych. Jednocześnie z powodów pozarynkowych – kierując się potrzebami takimi jak: poczucie bezpieczeństwa, względy socjalne, kwestie identyfikacji i tożsamości, a także tradycja rodzinna – nadal funkcjonuje grupa gospodarstw typu chłopskiego, samozaopatrzeniowego albo częściowo rynkowego.

Dane pochodzące ze spisu rolnego 2020 r. pokazują, że liczba gospodarstw rolnych w Polsce zmalała w ciągu 10 lat o 192 tys., a struktura gospodarstw zróżnicowana jest regionalnie – od rozdrobionej na obszarach południowo-wschodnich do gospodarstw największych obszarowo w północno-zachodniej części kraju. Dane spisu wskazują też, że w polskim rolnictwie następuje koncentracja (powoli, ale rośnie średnia wielkość gospodarstwa, obecnie to 12,4 ha¹³), specjalizacja i regionalizacja produkcji rolnej. Procesy specjalizacji widoczne są w gospodarstwach badanych przez nas aktywnych producentów rolnych. W tej grupie aż 72,7% gospodarstw

¹³ W UE jest to 15 ha.

posiadało specjalizację, a 25,9% nie. Wśród badanych gospodarstw dominowały te nastawione na produkcję roślinną – stanowiły tu bowiem 40,5%. 26,8% badanych specjalizowało się w produkcji zwierzęcej, a 4,4% właścicieli odpowiedziało, że specjalizują się zarówno w produkcji roślinnej, jak i zwierzęcej. Wyniki naszego badania potwierdzają wnioski przedstawione w raportach ze spisu rolnego 2020 r., a dotyczące rosnącej specjalizacji gospodarstw w Polsce. W naszej próbie gospodarstw, które produkują na rynek, specjalizację miało niemal 3/4 z nich.

Ważną informacją, jaką chcieliśmy uzyskać, było także to, czy gospodarstwo posiada następcę. Zakładaliśmy, że w sytuacji, gdy wiadomo, iż w gospodarstwie jest osoba chętna do sukcesji, chętniej podejmowane są działania inwestycyjne, dąży się do zwiększania produkcji, dokupowania ziemi i dbania o posiadane zasoby. W tym przypadku okazało się, że aż 40,5% badanych nie umiało odpowiedzieć na to pytanie (w tej grupie aż 60,8% nie ukończyło 40. r.ż.). 32,7% zadeklarowało, iż mają następcę dla swojego gospodarstwa, a 25,9%, że nie. Taki rozkład odpowiedzi może wynikać z faktu, że udział grup wieku w badanej przez nas próbie był inny niż w ogólnej populacji rolników. W grupie badanych do 40. r.ż. ponad połowa (53,6%) nie wiedziała jeszcze, czy gospodarstwo będzie miało następcę, a ta kategoria wiekowa stanowiła ponad 30% naszych respondentów. Częścią badanych byli bardzo młodzi, bezdzietni jeszcze ludzie, którzy przejęli gospodarstwa zachęteni przez program „Dotacje dla młodych rolników” i sami siebie postrzegali jako sukcesorów zastępujących rodziców, a częściej – gospodarowali na wydzielonej i zrestrukturyzowanej części gospodarstwa rodziców, korzystając z ich doświadczenia i wsparcia.

Szukając przejawów trwałości prowadzonego przez profesjonalnych producentów rolnych gospodarstwa, badaliśmy sposób zarządzania gospodarstwem. Zależy ono także od planów rozwoju gospodarstwa, które są ważnym wskaźnikiem poczucia kontroli nad prowadzoną działalnością. Badanym przedstawiliśmy dwa twierdzenia dotyczące sposobu, w jaki zarządzają gospodarstwem, i poprosiliśmy o wybranie tego, które jest im bliższe. Okazało się, że nawet w naszej celowo dobranej grupie większość z nich (55,6%) nie ma określonego planu rozwoju swojego gospodarstwa i zarządza nim, reagując na bieżąco na zmieniającą się sytuację na rynkach. Mniej niż połowa, tzn. 44,4% badanych, zadeklarowała, że ma plan dotyczący tego, jak chcieliby rozwijać swoje gospodarstwo w kolejnych 3–5 latach. Fakt, że ponad połowa profesjonalnych producentów rolnych nie ma planu – nawet krótkoterminowego – rozwoju swojego gospodarstwa, wskazuje na brak poczucia bezpieczeństwa w tej grupie, korzystającej przecież z polityki rolnej mającej w całej UE stałe (w danym okresie) zasady finansowania. Może to wskazywać na wiele przyczyn tkwiących w cechach gospodarstwa, takich jak specjalizacja – na 10 producentów 7 deklaruje jej posiadanie, a przecież raczej bardzo trudno zmienić ją

z dnia na dzień. Przyczyna może także tkwić w... samych producentach rolnych: albo figurantów w gospodarstwach ciągle faktycznie aktywnych rodziców, albo ciągle nienawykłych do prowadzenia rachunkowości w gospodarstwie (na co pozwala istniejący system podatkowy w rolnictwie).

Przyczyną takiego stanu rzeczy może też być poczucie zależności, na co wskazywałyby odpowiedzi na pytanie o podmioty i czynniki odpowiadające za rozwój rolnictwa: jedynie 12,7% badanych aktywnych producentów rolnych uważało, że rozwój rolnictwa w Polsce zależy przede wszystkim od nich samych, od podejmowanych przez nich działań. Zdecydowana większość badanych (46,8%) wskazywała, iż rozwój rolnictwa uzależniony jest od sytuacji na rynkach światowych, 24,9% – od państwa, a 14%, że od UE. Takie pytanie było zresztą wielokrotnie stawiane w badaniach prowadzonych w IRWiR PAN¹⁴. Przykładowo w badaniach z 1988 r. 69% rolników proszonych o wskazanie, od czego zależy przyszłość rolnictwa, wskazywało państwo, a 27% uważało, że zależy ona od nich samych. Jednocześnie aż 75% badanych wówczas rolników sądziło, iż nie mają wpływu na realizowaną przez państwo politykę rolną. Badania powtórzone w roku 2001 wskazały na znaczne pogorszenie oceny stanu rolnictwa oraz poczucie utraty wpływu na politykę rolną państwa – brak wpływu deklarowało wówczas 87% badanych. Jednocześnie aż 96% badanych było przekonanych, że państwo powinno odgrywać ważną rolę, podejmować interwencje, aby chronić i wspierać rolników (Halamska, Lamarche, Maurel 2003, s. 119).

W odpowiedziach respondentów pojawiało się też umiejscowienie odpowiedzialności za stan rolnictwa w czymś tak złożonym, odległym od jednostki i niemożliwym do kontrolowania, jak „sytuacja na rynkach światowych”, co zniechęca do planowania i czyni racjonalnym deklarowane przez większość badanych – reagowanie na bieżąco w odniesieniu do kierunku rozwoju gospodarstwa. Poczucie bezradności oraz braku kontroli i wpływu widoczne wśród badanych mogło być spowodowane wyjątkowo trudnym czasem, w którym realizowaliśmy badania. Przypadły one na sezon prac polowych związanych ze zniwami, w trakcie których doszło do kumulacji sytuacji problemowych: w całym kraju występowała ogromna susza i ważyły się decyzje dotyczące wsparcia dotkniętych nią rolników. Dodatkowo w kilku wybranych do badań lokalizacjach pojawiały się kolejne ogniska afrykańskiego pomoru świń (African Swine Fever – ASF). W jednej z nich, w której duże znaczenie dla lokalnego rolnictwa miała produkcja mleka, występowały zaś bardzo poważne (obecnie toczy się w tej sprawie postępowanie karne) problemy w spółdzielni mleczarskiej i wielu naszym rozmówcom groziła utrata zainwestowanych środków.

¹⁴ Por. przyp. 2.

4. O rolnictwie, jego przeszłej i przyszłej roli

Jak profesjonalni producenci rolni widzą politykę państwa wobec rolników? W 2019 r. przeważała jej negatywna ocena: aż 43,4% badanych uważało, że jest ona bardzo (9,3%) albo raczej (34,1%) niekorzystna. Pozytywnie oceniło ją 37% badanych, z czego 2,4% z nich uważało, iż jest ona bardzo korzystna dla rolników. Odpowiedzi te warto jednak zestawić z odpowiedziami rolników w przeszłości: w roku 1988 były one jednak znacznie mniej korzystne – w sumie ponad 80% badanych wtedy rolników oceniło tę politykę jako niekorzystną. Pozytywne oceny były jednostkowe, przy czym znacznie częściej spotykane w rejonie o bardzo rozdrobnionym rolnictwie dwuzawodowym. Jeszcze gorzej oceniano ją w 2001 r., kiedy niekorzystne oceny otrzymała od 93% respondentów.

Badani, mimo że sami w większości posiadali wyspecjalizowane, dobrze wyposażone i rozwijające się gospodarstwa, najczęściej (38,6%) oceniali, iż sytuacja rolników w Polsce jest raczej lub bardzo zła (odpowiednio 32,7 i 5,9% odpowiedzi). Pozytywnie – jako bardzo dobrą (2%) i raczej dobrą (31,7%) – oceniło ją w sumie 33,7% badanych. Są to oceny lepsze niż te udzielane przez rolników w badaniach realizowanych w latach 1988 i 2001. W roku 2001 ponad 3/4 badanych wówczas rolników uważało, że sytuacja rolników w kraju jest bardzo niekorzystna. W 1988 r. oceny były bardziej zróżnicowane, sytuację rolników jako przeciętną częściej oceniali rolnicy z Zatora, którzy z kolei postrzegali ją najgorzej w 2001 r. (por. Halamska, Lamarche, Maurel 2003).

Chłopi, a potem rolnicy, mieli zawsze poczucie szczególnej roli, misji w rozwoju kraju. Zdaniem badanych przez nas profesjonalnych producentów rolnych rola rolnictwa w rozwoju Polski maleje, a proces ten rozpoczął się już w okresie transformacji postkomunistycznej.

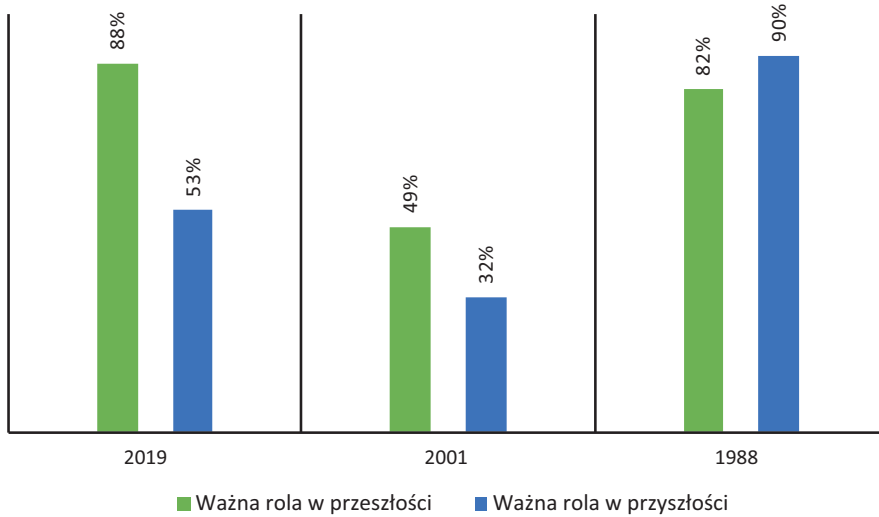
Tabela 2. Ocena sytuacji większości rolników w Polsce (w %)

Table 2. Opinion about the situation of most of the Polish farmers (in %)

Ocena sytuacji większości rolników w Polsce	2019	2001	1988
N	205	107	151
Bardzo dobra i dobra	34	0,8	9
Średnia	25	16	31
Zła i bardzo zła	39	81	61

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych badań „Media jako źródło wiedzy rolników” oraz Halamska, Lamarche, Maurel 2003.

Source: own elaboration, based on database of “Media jako źródło wiedzy rolników” study and Halamska, Lamarche, Maurel 2003.

Rysunek 3. Opinie o wpływie rolników na losy kraju

Figure 3. Opinions on the influence of farmers on the situation in the country

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych badań „Media jako źródło wiedzy rolników” oraz Halamska, Lamarche, Maurel 2003.

Source: own elaboration, based on database of “Media jako źródło wiedzy rolników” study and Halamska, Lamarche, Maurel 2003.

Rolę rolników jako ważną dla rozwoju kraju w 1988 r. określało 82,2% badanych rolników. W 2001 r. uważała tak już mniej niż połowa badanych (wyjątkiem był Stęszew, gdzie tę odpowiedź wybrało 60% respondentów). W 2019 r. zapytano o ocenę rolników w przeszłości, począwszy od odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 r., oraz rolę rolników, jaką mają oni do odegrania w przyszłości. Za ważną dla rozwoju Polski od chwili odzyskania niepodległości uważało tę rolę 87,8% badanych (aż 61,5% za bardzo ważną). Jednak na pytanie o rolę rolnictwa w przyszłości jako ważną oceniła ją tylko niewiele ponad połowa badanych, podczas gdy w 1988 r. było to 90%, choć w depresyjnym, potransformacyjnym roku 2001 jedynie 1/3 badanych. Niestety nie zapytaliśmy w naszych obecnych badaniach, na czym polegałaby ta znacząca rola: czy tylko na dostarczeniu żywności i surowców, czy może także na innych funkcjach rolnictwa – zielonej związanej z kształtowaniem i ochroną krajobrazu; niebieskiej dotyczącej zarządzania zasobami wodnymi oraz żółtej sprzyjającej utrzymaniu spójności i żywotności wsi oraz jej tożsamości.

5. Podsumowanie

Wybrani przez nas do badań profesjonalni, aktywni producenci rolni byli młodszy i lepiej wykształceni niż przeciętny polski rolnik. W grupie tej w liczbie ponadprzeciętnej przeważali także mężczyźni. Warto jednak podkreślić, że młody wiek w tej grupie często związany był z wykorzystaniem możliwości dopłat w programie „Dotacje dla młodych rolników”. Formalnie podzielone lub przekazane młodszemu pokoleniu dobre gospodarstwa w praktyce w wielu przypadkach nadal zarządzane były wspólnie z bardziej doświadczonym gospodarzem – rodzicem. Mogło mieć to także wpływ na wysoki poziom wykształcenia badanych, którzy formalnie stawiali na czele gospodarstwa, a faktycznie mogli kontynuować edukację na poziomie wyższym. Mała reprezentacja kobiet w tak dobranej próbie wynika z faktu, że w Polsce kobiety częściej kierują gospodarstwami słabszymi, małymi, samozaopatrzeniowymi, których celowo nie uwzględnialiśmy w naszym badaniu.

Gospodarstwa, jakimi zarządzali nasi respondenci, były większe niż przeciętne. Ponad 70% z nich miało specjalizację, natomiast jedynie 30% ma następcę, co jednak może być efektem młodego wieku badanych właścicieli gospodarstw. Więcej niż połowa badanych rolników deklaruowała, że nie ma planu rozwoju gospodarstwa na najbliższe lata i reaguje na bieżąco na zmiany rynkowe. Tylko 10% badanych deklaruowało, że czują, iż jako grupa mają wpływ na kierunek rozwoju rolnictwa, a ponad 40% uważa, że zależy on od sytuacji na rynkach światowych. Mimo naszego intencjonalnego doboru badanej próby, mającego w naszym założeniu obejmować producentów rolnych – osoby, które w pełni profesjonalnie odnajdują się na rynku i praca w gospodarstwie stanowi źródło ich utrzymania – okazało się, że zdecydowana większość naszych badanych określała się jako rolnicy (57,6%). Niemal 1/4 z nich (24,9%) uważała się za producentów rolnych, zdecydowanie rzadziej badani postrzegali się jako szefowie przedsiębiorstwa (8,3%) czy chłopcy (6,8%). To interesujący wynik, jeśli porównamy go do odpowiedzi rolników w latach 1980 i 1984. Odpowiedzi badanych różniły się wówczas w zależności od regionu i roku badania (zob. więcej Hałamska 1991, s. 151–153), jednak najczęściej z dostępnych opcji wskazywano, że kategorią, z którą się identyfikują, jest „producent rolny” (ponad 2/5 w obydwu badaniach), a w następnej kolejności „rolnik” (odpowiednio 28 i 35%). Zaproponowane określenia odwołują się do innych puli skojarzeń i mogą wskazywać na odmienne sposoby rozumienia swojego zawodu, zastanawia jednak, dlaczego tak mocno spadła atrakcyjność samoidentyfikacji jako producent rolny, skądinąd jest to pojęcie bardzo często używane w dokumentach urzędowych i w języku potocznym.

Bibliografia

- Czekaj M., Szafrńska M., Żmija K., Satoła Ł., Płonka A., Żmija D., Tyran E., Puchała J. (2020). *Rola małych gospodarstw rolnych. Diagnoza i perspektywy na przyszłość na przykładzie podregionu rzeszowskiego*. Warszawa: Difin.
- Foryś G. (2008). *Dynamika sporu. Protesty rolników w III Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Gałęski B. (1963). *Chłopi i zawód rolnika. Studia z socjologii wsi*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Halamska M. (2020). *Ciągłość i zmiana. Wieś polska 1918–2018. W poszukiwaniu źródeł teraźniejszości*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Halamska M. (2016). The evolution of family farms in Poland: Present time and the weight of the past. *Eastern European Countryside*, 22 (1), 27–51. DOI:10.1515/eec-2016-0002.
- Halamska M. (2015). Specyfika rolnictwa rodzinnego w Polsce: ciężar przeszłości i obecne uwarunkowania. *Wieś i Rolnictwo*, 1.1 (166.1), 107–129.
- Halamska M. (2014). Współczesne rolnictwo rodzinne: polimorficzna rzeczywistość i mity. *Wieś i Rolnictwo*, 2 (163), 25–46.
- Halamska M. (2013). *Wiejska Polska na początku XXI wieku. Rozważania o gospodarce i społeczeństwie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Halamska M. (2005). „Segment agrarny” w zmieniającej się strukturze społeczeństwa polskiego. *Wieś i Rolnictwo*, 3 (128), 33–55.
- Halamska M. (1999). Peasants, ownership and socialism in Poland: Historical and some other reflections. W: P. Starosta, I. Kovach, K. Gorlach (red.), *Rural Societies Under Communism and Beyond* (s. 44–53). Łódź: Łódź University Press.
- Halamska M. (1991). *Chłopi polscy na przełomie wieków*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Halamska M., Lamarche H., Maurel M.-C. (2003). *Rolnictwo rodzinne w transformacji postkomunistycznej. Anatomia zmiany*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Kłopot S.W., Trojanowski P. (2016). *Od chłopa do producenta. Właściciele gospodarstw rolnych średniej i dużej wielkości w świetle ogólnopolskiego panelu badawczego AGRIBUS*. Wrocław: Wydawnictwo Martin & Jacob.
- Komorowski Ł., Michalska S. (2021). „Media jako źródło wiedzy rolników” – geneza, organizacja prac, dobór próby, pytania badawcze, definicje. W: Koziółek A., Michalska S., Zwęglińska-Gałecka D. (red.). *Media jako źródło wiedzy rolników* (s. 117–130). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Wydawnictwo Grupa Cogito.
- Koziółek A., Michalska S., Zwęglińska-Gałecka D. (red.) (2021). *Media jako źródło wiedzy rolników*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Wydawnictwo Grupa Cogito. DOI 10.53098/9788389900616.
- Marks-Bielska R. (2021). Współczesny rolnik – kto to taki? W: Koziółek A., Michalska S., Zwęglińska-Gałecka D. (red.). *Media jako źródło wiedzy rolników* (s. 25–42). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Wydawnictwo Grupa Cogito.

- Marks-Bielska R. (2020). *Ewolucja rynku ziemi rolniczej w Polsce*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Marks-Bielska R. (2018). Znaczenia ziemi rolniczej w kształtowaniu struktury społecznej polskiej wsi. *Zeszyty Naukowe SGGW. Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, 122, 29–41. DOI:10.22630/EIOGZ.2018.122.12.
- Mendras H. (1976). *Societes paysannes*. Paris: Armand Colin.
- Michalska S. (2020). *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski*. Tom 4: *Struktura społeczna a zmiany ról społecznych kobiet wiejskich*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Wydawnictwo Naukowe Scholar. DOI:10.53098/9788366470514.
- Michalska S. (2012). Społeczny wymiar funkcjonowania drobnych gospodarstw rolnych. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych*, 1, 85–93.
- Michna W. (2005). *Zróżnicowanie funkcji gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym*. Seria: Ekonomiczne i Społeczne Uwarunkowania Rozwoju Polskiej Gospodarki Żywnościowej po Wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Warszawa: Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB.
- Podedworna H. (2001a). *Polscy farmerzy i ich świat społeczny*. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa.
- Podedworna H. (2001b). Stare i nowe klasy w strukturze społecznej polskiej wsi. W: L. Gilejko (red.). *Studia nad zmianami w strukturze społeczeństwa polskiego (lata 90.)* (s. 171–198). Warszawa: Szkoła Główna Handlowa.
- Rosner A., Stanny M. (2016). *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap II. Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich*. Warszawa: Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN. DOI: 10.53098/9788389900579.
- Rosner A., Stanny M. (2014). *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap I. Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w 2010 roku*. Warszawa: Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN. DOI: 10.53098/9788393880614.
- Sadowski A., Poczta W., Szuba-Barańska E., Beba P. (2015). Modele gospodarstw rolnych w państwach Unii Europejskiej. *Więś i Rolnictwo*, 3 (168), 43–62.
- Sikorska A. (2014). Dylematy w definiowaniu rodzinnych gospodarstw rolnych. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 4, 31–49.
- Sikorska A. (2013). *Procesy przekształceń strukturalnych w wiejskiej społeczności i chłopskim rolnictwie*. Warszawa: Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB.
- Sourisseau J.-M. (2014). *Agricultures familiales et mondes à venir*. Versailles: Quae.
- Stanny M., Rosner A., Komorowski Ł. (2018). *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap III. Struktury społeczno-gospodarcze, ich przestrzenne zróżnicowanie i dynamika*. Warszawa: Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN. DOI: 10.7366/90066MROWIII.
- Tryfan B. (1987). *Kwestia kobieca na wsi*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Wilkin J. (1988). Chłopski składnik losów gospodarki socjalistycznej (ze szczególnym uwzględnieniem polskich doświadczeń). W: J. Wilkin (red.). *Gospodarka chłopska*

w systemie gospodarki socjalistycznej. Podstawy i skuteczność mechanizmu adaptacji (s. 7–35). Warszawa: Uniwersytet Warszawski.

Żmija J., Szafrńska M. (2015). Społeczne i ekonomiczne aspekty funkcjonowania drobnych gospodarstw rolnych w Polsce. *Wiś i Rolnictwo*, 1.1 (166.1), 155–165.

“Professional” Farmers About Agriculture, Work and Their Farms

Abstract: In this article, it is presented who are professional farmers and how they think about themselves. The constructing the definition of a professional farmer is also presented. Moreover, the characteristics of a farm manager provided by respondents are shown. Professional farmers were younger, more masculinized and better educated than average Polish farmer. Most of them have specialisation in production. In the opinion of 2/5 of them, situation of Polish farmers is rather bad and depends on world markets. Surprisingly, more than half of them have no plan of farm development, which questions their professional approach to farming.

Keywords: professional farmer, identity, succession, specialisation.